

УДК 373.2.017:316.42

DOI: 10.31499/2307-4906.4.2019.200159

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Карнаух Леся, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-7084-2973

E-mail: lesjakarnaukh@ukr.net

Авраменко Оксана, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-1295-8841

E-mail: kseniya.a.o.04@gmail.com

Статтю присвячено вивченню різних підходів до дослідження соціальної компетенції дітей старшого дошкільного віку. Проаналізовано стан розробки проблеми соціальної компетенції особистості у вітчизняній та зарубіжній науці, визначено наукові досягнення вчених. Розкрито особливості засвоєння дитиною досягнень суспільно-історичного досвіду спілкування, взаємодії, співробітництва з дорослими й однолітками. Досліджено, що основою розвитку особистості дитини, соціальною зрілістю її особистості, рівнем її соціальної компетентності визначається успішність соціалізації дошкільника, і в результаті дозволяє дитині зайняти гідне місце в системі взаємин з дорослими й однолітками в соціальному довіллі.

Ключові слова: взаємодія, діти старшого дошкільного віку, заклад дошкільної освіти, соціальна компетенція, соціальна активність, самооцінка, особистість, соціалізація, соціум, спілкування.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SENIOR PRESCHOOLERS' SOCIAL COMPETENCE FORMATION IN THE MODERN SOCIETY

Karnaukh Lesia, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-7084-2973

E-mail: lesjakarnaukh@ukr.net

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology and

com

The article is devoted to the study of different approaches to the research of senior preschoolers' social competence. The paper analyzes the development of the problem of individual's social competence in native and foreign science. Additionally, it defines fundamental achievements of scientists. The authors reveal the peculiarities of the child's mastering of social and historical experience and achievements of communication, interaction, cooperation with adults and peers. It is proved that the successful socialization of the preschooler is based on the child's personality development, personality social maturity and the level of child's social competence. As a result, it allows the child to take a worthy place in the system of relationships with adults and peers in the social environment. The process of social competence formation is based on the educational socio-cultural environment in which the child's activities are unfolding. During the activity, the child forms the content of ideas about the social environment and his place in it, which in turn are transformed into external manifestations of activity, enriching its content. In particular, while participating in various activities, children form a system of ideas about the necessity to differentiate other people on the basis of attachment and kinship. To implement the methods of formation of senior preschoolers' social competence, a system of ideas about the child, peers, and adults was developed, reflecting the holistic content of ideas about the components of the social environment, which can be understood by senior preschoolers. The complexity of the hierarchical system ideas development for preschoolers is that they should be based on the concepts in which the central connection of the objects of knowledge consists. The content of such concepts is difficult to deploy in the system of visual images, which are understandable for 5–6 year old children. Educational situational games, analytical exercises, interactive games, practical lessons with the use of modelling of common activities for children, parents and kindergarten staff (entertainment, leisure activity evenings, meetings with interesting people) are defined as the basic forms and methods of preschoolers' education. All these various forms and methods of work with children have actualized the cognitive sphere of the older preschoolers: the pupils' perception of the social world and their place in it has been deepened and systematized. Children learned to define unpredictable situations better.

Keywords: interaction, older preschoolers, preschool educational institution, social competence, social activity, self-appraisal, personality, socialization, society, communication.

Зміни, які відбуваються в нашому українському суспільстві, впливають на всі складові соціалізації підростаючого покоління. Прискорення темпів соціальної динаміки, виникнення нових соціальних інститутів, трансформація соціальних зразків і цінностей неминуче зададуть нові параметри перебігу соціалізації, висуваючи перед суб'єктом нові вимоги щодо формування його соціальної компетентності.

В національній, як і в європейській науці, все більше уваги приділяється концепції компетентності, суть якої полягає у формуванні особистості, здатної адекватно покладати на себе відповідальність за когось/щось, застосовувати набуті знання і досвід у нових умовах.

На думку вітчизняних та зарубіжних фахівців компетентна особистість – це життєздатна, вольова, оптимістична, здатна на життєвий успіх особистість, схильна вчиняти логічно, поновлювати свої знання, збагачувати досвід, зростати як особистість, самовдосконалюватися [7].

Як засвідчує О. Кононко соціальна компетентність як складова життєвої компетентності є центральною характеристикою зростаючої особистості, що засвідчує її зрілість (у вікових межах) як соціальної істоти. Тому, в реаліях сьогодення необхідно створити всі умови для соціально-педагогічної підтримки дитини, починаючи з перших років життя, для забезпечення гармонійного соціально компетентного буття особистості як суб'єкта соціокультурного життя [7].

Уявлення про соціальне середовище, вміння в ньому орієнтуватися та конструктивно діяти в межах своїх вікових можливостей виникають у кожної дитини в процесі взаємодії з реальністю, яку вона відображає в своїй свідомості, і, яка виконує

орієнтуючу роль по відношенню до подальших дій, тобто служить вдосконаленню і збагаченню будь-якої діяльності дитини.

Реально цей процес часто здійснюється стихійно. Сформовані на стихійному рівні уявлення про соціально компетентну діяльність в умовах соціального середовища, у будь-якому випадку стають стартом для формування відповідних уявлень, які забезпечують перехід дитини в зону найближчого і перспективного розвитку. В зв'язку з цим стає важливим процес формування соціальної компетентності у старших дошкільників, організований під впливом педагогічної взаємодії дорослого з дитиною, на основі її знань, умінь, навичок.

Мета статті – проаналізувати теоретичні та методичні засади формування соціальної компетентності в умовах сучасного соціуму як актуальної, комплексної проблеми дошкільної педагогіки і психології.

У сучасних умовах, за визначенням С. Литвиненко, В. Ямницького, «не прогнозовано змінилися культурно-історичний спосіб життя і структура суспільства, нормативні типи особистостей, усталені засади ставлення до дитинства і дитини зокрема [8, с. 215]. Ми цілком погоджуємося з О. Кононко в тому, що «нашим дітям випало жити на зламі епох, бути свідками криз, боротьби батьків за виживання, занепаду моральних цінностей, насадження культу фізичної сили, зброї як атрибуту підсилення особистості» [7, с. 5].

Зупинимося на характеристиці змісту поняття «соціальна компетентність». Соціальна компетентність як складова життєвої компетентності є центральною характеристикою зростаючої особистості, що засвідчує її зрілість (у вікових межах) як соціальної істоти. Згідно положень провідних психологів і педагогів, її характеризують: **соціальна активність** (комунікативні уміння, здатність працювати в команді, налагоджувати продуктивні взаємини, домовлятися, визначати свій статус серед однолітків, миролюбно розв'язувати конфлікти, поводитися совісно); **особиста свідомість** (дитячий світогляд; намагання зберегти індивідуальність; орієнтація у своїх соціальних ролях, правах та обов'язках); **адекватна самооцінка** (домагання визнання, рефлексія, саморегуляція поведінки). Отже, власне соціальний досвід формується за умов нормального розвитку в дошкільника соціальної та індивідуальної сторін [8].

Існує 4 групи властивостей особистості, які визначають своєрідний профіль соціальної компетентності та індивідуальну неповторність особистості [23; 24]. До кожної групи автор відносить певні властивості:

- до першої – властивості, які забезпечують розвиток і використання соціальних здібностей дитини (соціальної перцепції, уяви, емпатії, здатності до міжособистісного оцінювання і вибору спілкування);
- до другої – властивості, що формуються в процесі взаємодії групи, внаслідок соціального впливу (конформність, довіра, солідарність тощо), які забезпечують прийняття особистістю членів групи ціннісних орієнтацій та установок;
- до третьої – властивості, пов'язані з соціальною позицією особистості (соціальна активність, відповідальність, співробітництво);
- до четвертої – властивості, пов'язані із загальнопсихологічними особливостями (схильністю до авторитарного чи демократичного способу дій та мислення, догматичного або інноваційного ставлення до життєвих проблем).

Всі разом вони створюють психологічні умови для формування соціальної компетентності, свідомого ставлення зростаючої особистості до прояву своєї індивідуальності в соціальному довіллі.

Становлення соціальної компетентності на етапі дошкільного дитинства має свою специфіку: дитина володіє елементарними знаннями про світ (його закони, правила, норми), саму себе (свої можливості, чесне уподобання, віково-статеві відмінності, права і обов'язки), сферу стосунків (правила співіснування, налагодження взаємодії, конфліктних ситуацій) [5].

Досліджуючи особливості становлення в дошкільному дитинстві соціальної компетентності, ми можемо виділити такі складові соціальної компетентності [5].

1. *Знання про соціальне життя* та про себе як члена групи (орієнтується у соціально прийнятній, схвалюваній поведінці).

2. *Соціальні уміння* (налагоджує стосунки, узгоджує дії, конструктивно вирішує проблеми, поводить себе миролюбно і відповідально, збалансовує інтереси групи з власними інтересами, ефективно досягає спільного результату).

3. *Соціальні почуття* (довіра, симпатія, емпатія, повага).

4. *Соціальний досвід* (прагне самореалізуватися – актуалізує свої якості, заявляє про себе іншим, самостверджується, довіряє своїм можливостям, виробляє реалістичну самооцінку, регулює поведінку; володіє алгоритмом виконання дій, оптимістично ставиться до подій та явищ суспільного життя, підтримує себе та товаришів у складних ситуаціях, чинить опір несприятливим соціальним умовам, швидко орієнтується у нових соціальних умовах, гнучко пристосовується до нових вимог життя).

Ми виділяємо такі компоненти в структурі компетентності: знання (можуть бути свідомими, інтуїтивними); вміння (реалізація знань на практиці); ціннісні орієнтації особистості, які зумовлюються ставленням до існуючого знання (прийняттям, неприйняттям, ігноруванням тощо).

Таким чином, соціальна компетентність – це сукупність знань, вмінь та ціннісних орієнтацій, які зумовлюють доцільну поведінку особистості в соціальному середовищі [5].

Свої уявлення про соціальне середовище вона реалізує в діяльності: у грі, в художній діяльності, спілкуванні, які О. Запорожець іменував специфічно дитячими, і розвитку яких надавав особливого значення в старшому дошкільному дитинстві. Це безперервний процес поступального збагачення змістовної сторони психіки дитини. З цієї позиції можна сказати, що соціальна компетентність складається у дитини в діяльності і відображаються в її діяльності.

Процес формування соціальної компетентності носить соціально-опосередкований характер і обумовлений тим освітнім соціокультурним середовищем, в якому розвертається діяльність дитини.

В ході діяльності дитина формує зміст уявлень про соціальне середовище та своє місце в ньому, які, в свою чергу перетворюються в зовнішні прояви діяльності, збагативши її зміст.

Зокрема, у дітей в різних видах діяльності формується система уявлень про необхідність диференціації інших людей за ознакою прихильності і спорідненості.

Дитина вчиться поділяти людей на рідних і близьких (Сфера «Рідні»), однолітків (Сфера «Однолітки»), дорослих (Сфери: «Рідні і близькі», «Чужі люди»); розуміє, що

відстань між нею і батьками, рідними – коротка. Ці люди завжди придуть на допомогу, їм можна довіряти. А відстань між дитиною і чужою людиною довга, тому цим людям не можна довіряти. Адже невідомо, як ці люди себе можуть повести.

Для реалізації методики формування соціальної компетентності у старших дошкільників була розроблена система уявлень про саму дитину, однолітків і дорослих людей, яка відображає доступний для старших дошкільників цілісний зміст уявлень про складові соціального середовища. Складність розробки ієрархічних систем уявлень для дошкільників у тому, що в їх основі повинні лежати поняття, в яких полягає центральний зв'язок об'єктів пізнання. Зміст же таких понять важко розвернути в системі наочних образів, доступних для пізнання дітей 5–6 років.

Проте, враховуючи особливу значущість для розвитку старших дошкільників саме ієрархічних систем уявлень про соціальні явища і про саму людину, ми спробували визначити такий центральний зв'язок об'єктів пізнання.

Нею, на наш погляд, була сама особистість, особа, в нашому випадку сама дитина. Саме з цієї позиції відбирали зміст уявлень для дітей в системі: дитина-рідні-однолітки-чужі люди, а також розробляли вище вказані показники. Позиція «Я – Людина» припускає, що дитина, будучи частинкою навколишнього світу, пізнає цей світ, себе в ньому; будує свою діяльність в повному єднанні і гармонії з людьми; перетворює світ, прагнучи зробити його прекрасним.

Такий підхід до побудови методики формування соціальної компетентності багато в чому визначив стратегію даного дослідження. Вибравши центральною зв'язуючою ланкою експериментальної методики соціальної компетентності саму дитину, прагнули не відступити від необхідності представити цілісну картину соціального світу.

Постійний процес формування соціальної компетентності може виявлятися на різних рівнях.

У дослідженні умовно виділили три рівні сформованості соціальної компетентності у старших дошкільників. Під рівнем розуміли ступінь, досягнутий в сформованості дитячих уявлень про людину, суспільство, у відображенні уявлень в діяльності дітей, якісний стан, ступінь розвитку цих уявлень, навичок та дій як складових соціальної компетентності.

Відмінності рівнів визначалися ступенем систематизації знань про людину, суспільство, зміною змісту дитячої діяльності, ступенем активності, самостійності і ініціативи дітей, якісними змінами і ступенем розвитку дитячої мови і спілкування.

Ми окреслили показники соціальної компетентності старших дошкільників щодо соціального середовища, що представлені системою в блоках «Я – Людина» (відносно себе), «Я і однолітки» (відносно однолітків), «Я і дорослі» (відносно дорослих). На основі розроблених показників та діагностичних методик ми визначили три рівні сформованості соціальної компетентності у старших дошкільників.

Отже, результати констатувального експерименту засвідчили, що більшість дітей старшого дошкільного віку перебували на задовільному та низькому рівнях сформованості соціальної компетентності.

Аналізуючи результати, отримані під час бесід з вихователями, аналізу документації та наявної методичної літератури, ми припустили, що увага педагогів концентрувалася на формуванні у дітей уявлень про природу і суспільство, а знання про соціальне середовище і саму дитину в ньому не давалися.

Крім того навчально-дисциплінарна модель взаємодії дорослого з дітьми обмежувала можливість самостійного пізнання дошкільниками соціального світу. Відзначали, що методичне забезпечення також орієнтувало вихователів, в основному, на формування у дітей уявлень про природу і суспільство; цілісна картина світу для пізнання дітям не надавалася.

Формувальний експеримент передбачав роботу по реалізації оновленої системи знань про дитину, однолітків і дорослих.

Окрім оновлення змісту інформації про соціум для дітей була змінена форма організації їх життєдіяльності, а також педагогічна взаємодія дорослих з дітьми, які визначили як «занурення в тему».

Вихователі прагнули забезпечити різні емоційні реакції дітей, створювали обстановку емоційного благополуччя і комфорту для кожної дитини [1].

В основі розробки методики життєдіяльності дітей і педагогічної взаємодії з ними у формі «занурення в тему» лежало положення про те, що провідним методом вивчення дійсності є безпосереднє сприйняття об'єктів у процесі різноманітної діяльності [7].

Основними формами і методами навчання і виховання дошкільників були прийняті ігрові повчальні ситуації, аналітичні вправи, інтерактивні ігри, практичні заняття з дітьми з застосуванням моделювання, сумісні заходи з дітьми, батьками і співробітниками ЗДО: розваги, вечори-дозвілля, зустрічі з цікавими людьми. Всі ці різноманітні форми і методи роботи з дітьми підкорялися одній темі і розкривали певні завдання одного з розділів програми «Я і соціум».

Інший напрям роботи був спрямований на формування соціальної компетентності старших дошкільників щодо дорослих. Для вирішення завдання навчання дітей диференціювати людей за ознакою спорідненості і прихильності використано метод складання схематичних моделей соціальних стосунків дитини з іншими людьми, запропонований А. Богуш, Н. Гавриш [3, с. 133].

Провідною ідеєю наступного напрямку «Дитина та інші люди» визначено намагання вихователя представити світ людей як систему, у якій кожна людина пов'язана в різній мірі певними соціальними зв'язками. На цьому етапі вдалою формою роботи стало виконання колажу із фотографій рідних та друзів на тему: «Рідні та чужі люди», обговорення прислів'їв про позитивні і негативні риси характеру людей [3].

Одним із важливих завдань стало навчання дітей розпізнаванню намірів поведінки чужої людини не за зовнішністю й емоціями, що виражаються до дитини, а за поведінкою людини. Для реалізації цього завдання використано методику А. Богуш, Н. Гавриш «Портрет та образ» [3, с. 279], яка сприяла усвідомленню дитиною того, що приємна зовнішність людини не завжди узгоджується з її добрими намірами [3].

На контрольному етапі експерименту, вивчивши відповіді дітей експериментальних груп, ми констатували, що проведена експериментальна робота в напрямку формування соціальної компетентності старших дошкільників про себе актуалізувала їхню когнітивну сферу: поглибилися та систематизувалися уявлення вихованців про соціальний світ і своє місце в ньому, діти краще навчилися визначати непередбачувані ситуації. Аналіз результатів виконаних завдань в цьому напрямі зафіксував зростання в експериментальних групах кількості дітей з достатнім рівнем сформованості соціальної компетентності дітей до 35,7 %, із задовільним рівнем – до 52,9 % і зменшення кількості дітей з низьким рівнем до 11,4 %.

У ході експерименту ми переконалися в ефективності використання

інтерактивних, творчих ігор, ігор-драматизацій, аналітичних вправ, моделювання, які сприяли формуванню соціальної компетентності дітей в умовах сучасного соціального середовища.

Зріз, проведений після закінчення формувальної дослідницько-експериментальної роботи, зафіксував значне зростання рівнів соціальної компетентності в вихованців експериментального контингенту, а також певні зміни в контрольних групах дітей старших груп. Так, у експериментальному контингенті відбулося значне зменшення кількості дітей, які показали низький рівень соціальної компетентності, і одночасно зростання кількості на середньому та достатньому рівнях.

Отже, соціальний досвід, до якого залучається дитина, здобувається та проявляється в соціальній культурі. Дитина-дошкільник поступово входить у суспільне середовище, формується як особистість, яка постійно розвивається. Індивідуальний досвід кожної особистості є унікальним і неповторним, дитина набуває ціннісних орієнтацій, потрібних для виконання соціальних ролей, що сприяє становленню її як особистості.

Перспективою подальших досліджень є вивчення проблеми гендерного підходу у формування соціальної компетентності старших дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех. І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с
3. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підручник. Київ: Слово, 2008. 408 с.
4. Карнаух Л. П. Виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку в соціальному середовищі: монографія. Умань: ПП Жовтий О. О., 2011. 158 с.
5. Гончарова-Горянська М. В. Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах: зб. наук. пр. Київ – Житомир: Волинь, 2003. Кн. І. С. 219–226.
6. Дитина в кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / за ред. Л. Шелестова. Київ: Ред. «Загальнопед. газети», 2004. 128 с.
7. Кононко О. Л. Відстояти самоцінність дошкільного дитинства. *Дошкільне виховання*. 2001. № 11. С. 12–14.
8. Литвиненко С., Ямницький В. Дитина і середовище: проблеми взаємодії. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. Переяслав-Хмельницький, 2003. Вип. 3. С. 215–220.

REFERENCES

1. Bekh I. D. (1998). Osobystisno zoriientovane vykhovannia. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
2. Bekh I. D. (2006). Vykhovannia osobystosti: skhodzhennia do dukhovnosti. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Bohush A. M. (2008). Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkil'iam u doshkilnomu navchalnomu zakladi. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
4. Karnauh L. P. (2011). Vykhovannia bezpechnoi povedinky ditei doshkilnoho viku v sotsialnomu seredovyshchi. Uman: Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].
5. Honcharova-Horianska M. V (2003). Sotsialna kompetentnist doshkilniat: poniattia, zmist, formuvannia v suchasnykh navchalnykh zakladakh. Kyiv – Zhytomyr: Volyn. Kn. I, 219–226 [in Ukrainian].
6. Dytyna v kryzovomu sotsiumi: yak yii rozumity i vykhovuvaty. (2004). L. Shelestova (Ed.). Kyiv: Red. «Zahalnoped. Hazety» [in Ukrainian].
7. Kononko O. L. (2001). Vidstoiaty samotsinnist doshkilnoho dytynstva. *Doshkilne vykhovannia*, 11, 12–14 [in Ukrainian].
8. Lytvynenko S., Yamnyskyi V. (2003). Dytyna i seredovyshche: problemy vzaiemodii. *Humanitarnyi visnyk Pereiaslav-Khmelnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. H. Skovorody*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Issue 3, 215–220 [in Ukrainian].